

hogere instantie toezicht op hun (tussen)vonnissen uitvoerende, diende die gewoonte natuurlijk wel bewijsbaar te zijn. Dat lukte niet altijd — met als gevolg principiële conflicten. Maar ook de omvang van het approbatierecht was omstreden: mocht het Hof toepassing van tortuur zomaar verbieden? Was het bevoegd zelfs de strafmaat van de lagere rechters eigenmachtig te veranderen? Toch gebeurde dat nogal eens. *En passant* geeft mevrouw Overdijk in haar helder geschreven boek heel wat kijkjes in de keuken van de lokale strafrechtspleging. Daar ging het wel eens grondig mis met het respect voor de verdachte/delinquent.

Kortom, de schrijfster heeft een rijke en veelzijdige studie geschreven, die historicus en jurist veel biedt — veel meer dan de ondertitel op het eerste gezicht doet vermoeden. Het belang van haar boek overstijgt door de thematische breedte van aanpak de geografische grenzen van het Gelderse onderzoeksgebied verre. Dit is een belangrijke bijdrage tot de vergelijkende institutionele en rechtsgeschiedenis.

A. H. Huussenjr.

L. C. van de Pol, *Het Amsterdamse hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Dissertatie Rotterdam 1996, Historische reeks; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1996, 493 blz., f59,50, ISBN 90 284 1750 8).

Het Amsterdamse hoerdom was oorspronkelijk de titel van een soort reisgids voor de wereld van de prostitutie in Amsterdam, die in 1681 verscheen. Lotte van de Pol heeft de tocht overgedaan, maar met de blik van een vrouwenhistoricus van het eind van de twintigste eeuw. Evenals de anonieme auteur uit de zeventiende eeuw (de veelschrijver Simon de Vries? een Rotterdamse schout die in Amsterdam op onderzoek uitging?) is zij geïnteresseerd in bijzonderheden als het overheidsbeleid, de locatie van 'speelhuizen' of de manier waarop hoeren hun klanten wierven, maar daarnaast wil ze ook een antwoord vinden op vragen als waarom vrouwen prostitutie werden, waar de prostituees vandaan kwamen, wie de klanten waren, wat de kerk, de overheid en particuliere tijdgenoten van het verschijnsel prostitutie vonden, welke rol het begrip 'eer' hierbij speelde en hoe de prostitutie als 'bedrijfstak' functioneerde. Amsterdam in de zeventiende en achttiende eeuw is volgens haar een interessante en bruikbare casus, omdat in de geschiedschrijving van de prostitutie de vroegmoderne tijd tot nu toe tamelijk onderbelicht is gebleven, 'beroepsmatige en georganiseerde' prostitutie door de eeuwen heen vooral een '(groot)stedelijk verschijnsel' is geweest, Amsterdam in de vroegmoderne periode tot de grootste steden van Europa behoorde en de stad bovendien over een uitstekend en overzichtelijk rechterlijk archief beschikt.

De belangrijkste bronnen in het rechterlijk archief die Van de Pol bekeek, zijn de zogenaamde 'confessieboeken'. Dit zijn registers waarin de verhoren van arrestanten werden opgetekend, voorafgegaan door gegevens over hun beroep, geboorteplaats, leeftijd en juridische antecedenen. In de periode 1650 tot 1750, waar het zwaartepunt van het onderzoek berustte, zijn in de confessieboeken niet minder dan 8099 verhoren te vinden van personen die ervan verdacht werden iets met prostitutie te maken te hebben. Van de Pol heeft ze allemaal gezien en verwerkt. Daarnaast onderzocht ze schoutsrekeningen, cipiersrekeningen, kerkeradsnotulen en het notarieel van 1700-1710, deed ze ter vergelijking steekproeven in het rechterlijk archief van Den Haag en nam ze literaire bronnen als liedboeken, toneelstukken en schelmenromans door. Ook aan reisbeschrijvingen (zoals *Het Amsterdamse hoerdom*) ontleende ze de nodige gegevens. Lichtvaardigheid kan de auteur bij dit onderzoek niet worden verweten. Veel van haar voorgangers worden gekapitteld vanwege een gebrek aan kritische zin ten opzichte van hun (vooral li-

teraire) bronnenmateriaal. Van de bestaande geschiedschrijving over de prostitutie in de vroegmoderne tijd lijkt in haar ogen weinig tot niets te deugen. Eigenlijk moest ze het beeld van de grond af aan opnieuw opbouwen.

De opzet van het boek is voornamelijk thematisch. Zo zijn er aparte hoofdstukken over 'De klanten van de prostitutie', 'Politie en compositie, corruptie en afpersing' en 'De prostitutie als bedrijf'. Per thema worden (de ene keer meer gedetailleerd dan de andere) de belangrijkste veranderingen geschetst die zich in de zeventiende en achttiende eeuw voordeden. Op grond van haar uitgebreid onderzoek, waarvan ze in een helder en goed lopend verhaal verslag doet, kan Van de Pol onder meer aannemelijk maken dat in Amsterdam tussen omstreeks 1650 en 1800 doorgaans zo'n achthonderd professionele prostituees plus nog enkele honderden hoerenwaardinnen, hoerenwaarden en hoerenbestedsters werkzaam waren en dat de prostitutie dus alleen al qua werkgelegenheid een niet onbelangrijke sector van de stedelijke economie uitmaakte. De meeste *full-time* prostituees opereerden vanuit 'hoerhuizen', waar ze als een huishouden samenwoonden onder het gezag van een hoerenwaardin of hoerenwaard. Vóór 1720 was de typische prostituee in Amsterdam betrekkelijk jong, kwam van buiten Amsterdam (meestal een andere stad in Holland, of in Noord-Duitsland) en gaf als beroep 'naaister' of 'textielarbeidster' op, zo vond Van de Pol in de confessieboeken; daarna nam de leeftijd toe, groeide het aandeel van de geboren Amsterdamsen en steeg het percentage van degenen die voorheen als dienstbode hadden gewerkt. Ook over het optreden van de politie heeft Van de Pol vele nieuwe gegevens bijeengebracht, die het bestaande beeld van een bende zakkenvullers wat nuanceren. Incidentele ontsparingen waren gezien het heersende beloningssysteem, waarbij overheidsdienaren geacht werden een deel van hun betaling zelf uit boetes, premies, fooien of financiële schikkingen te verdienen, haast onvermijdelijk, maar met de 'corruptie van de kern van de politie (viel) het wel (mee)', concludeert ze voorzichtig (247). Pas tegen 1740 ging het goed mis. De beschrijving van het corruptieschandaal rond de substituut-schouten Jan Schravenwaardt en François Spermondt, dat toen losbarstte, is één van de hoogtepunten van het boek.

Jammer genoeg kan de auteur het niet laten om haar bevindingen soms wat op te kloppen. Van de Pol is echt niet de eerste die constateert dat in steden in de vroegmoderne tijd een groot vrouwenoverschot bestond en dat onder migranten die naar de stad trokken ook vrij veel vrouwen waren. Simon Hart, Jan de Vries en Ad van der Woude (om maar een paar te noemen) gingen haar hierin voor. Over vrouwenarbeid is inderdaad meer onderzoek nodig, maar het is wat flauw om De Vries en Van der Woude aan te wrijven dat slechts '10 van de 833 pagina's tekst' in hun *Nederland 1500-1815* over vrouwenarbeid gaan (111,416). Zij zijn per slot van rekening de eersten geweest die in een handboek over de economische geschiedenis van Nederland een aparte paragraaf aan het onderwerp hebben gewijd, waarin ze alle beschikbare kennis op een rijtje zetten en vaststelden dat we er nog lang niet genoeg over weten. Wat hadden ze meer kunnen doen? Ook het verwijt aan 'stadshistorici' dat ze in hun discussie over het 'urban graveyard' effect over het hoofd hebben gezien dat 'in een gemeenschap waar een groot deel van de volwassen vrouwen geen man heeft, relatief weinig kinderen worden geboren' (111-112) heeft niet zulke verstreckende consequenties als Van de Pol zich voorstelt. Dat zou alleen maar het geval zijn als ongetrouwde vrouwen geen kinderen kregen. Maar ze geeft zelf verschillende voorbeelden van (ongetrouwde) prostituees die kinderen ter wereld brachten (211, 271, 300). En kwam het ook niet voor dat ongetrouwde vrouwen een kind dat ze niet konden onderhouden te vondeling legden? De stelling dat de groei van de prostitutie in Amsterdam in het laatste kwart van de zeventiende eeuw een 'onbedoeld en tot nu toe onopgemerkt gevolg van de aanleg van straatverlichting' is geweest (284) is aardig bedacht maar wordt nergens bewezen. *Post hoc* is niet per se *propter hoc*.

Over het algemeen is Van de Pol trouwens sterker in de beschrijving dan in de analyse, beter

in het maken van dwarsdoorsneden dan in het ontleden van de achtergronden van de historische dynamiek. Onduidelijk blijft waardoor de ontwikkeling van de prostitutie in Amsterdam tussen omstreeks 1650 en 1750 werd bepaald. Op bladzijde 101-102 stelt ze dat de omvang van de prostitutie in de eerste helft van de achttiende eeuw 'vermoedelijk kleiner' is geweest dan in de tweede helft van de zeventiende eeuw en dat het aantal prostituees misschien iets daalde. Hoe valt dat te rijmen met het feit dat in de eerste helft van de achttiende eeuw niet alleen de omvang van één van de belangrijkste categorieën 'vragers' naar betaalde seks, namelijk de Oostindiëvaarders, beduidend groter was dan daarvoor (138), maar ook (na 1720) de armoede en werkloosheid onder alleenstaande vrouwen uit het lagere volk (waaruit de meeste 'aanbieders' werden gerecruteerd) sterk toenam (105)? Het is niet waarschijnlijk dat het antwoord kan worden gevonden in een toenemende effectiviteit van het vervolgingsbeleid. Dat na 1710 een verandering in het beleid plaatsvond, die erop neerkwam dat politie en justitie minder vaak vervolgen maar strenger straffen en meer dan vroeger de organisatoren van de prostitutie aanpakten, laat Van de Pol overtuigend zien — zonder overigens te verklaren waarom de toenmalige hoofdschout mr. Ferdinand van Collen tot deze koerswijziging besloot, noch waarom de wijziging na afloop van zijn ambtsperiode werd gecontinueerd. Maar dat die verandering tot een daadwerkelijke inkrimping van de prostitutie leidde, toont ze niet aan. Eerder lijkt het erop dat prostitutie tijdelijk 'ondergronds' ging, dus minder zichtbaar werd dan voorheen (348-349).

Een grote verdienste van Van de Pol is niettemin, dat ze door uitvoerig en minutieus onderzoek een belangrijke sector van vrouwenarbeid in de Republiek in de vroeg-moderne tijd eindelijk goed in kaart heeft gebracht. Ze heeft de vrouwen (en mannen) die ze hierbij tegenkwam bovendien levensecht en zonder *parti-pris* beschreven. Dat is geen geringe prestatie.

C. A. Davids

L. van der Ent, W. Fritschy, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden, II, Drenthe (1602-1795)* (Rijks geschiedkundige publicatiën. Kleine serie XCI; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1998, xi + 309 blz., ISBN 90 5216 105 4).

Lange tijd is voor vele Nederlandse historici de tijdelijke sluiting van het Unie comptoir in 1715 het belangrijkste wapenfeit geweest dat zij over de toenmalige financiën van de Republiek wisten te melden. De verwijzing naar de sluiting van het comptoir moest de rampzalige toestand illustreren waarin de overheidsfinanciën in de Republiek verkeerden na het einde van de langdurige en kostbare oorlogen die tussen 1672 en 1713 met Frankrijk waren gevoerd. Niemand voelde zich echter geroepen te analyseren en uit te leggen hoe het nu eigenlijk in kwantitatieve zin met die financiën zat. Zoiets vergt natuurlijk wel een ander soort geschiedbeoefening die nogal veraf staat van wat lange tijd hier te lande gebruikelijk was: achter het bureau op het fundament van wat anderen hadden geschreven, bedenken hoe de geschiedenis des vaderlands of van de wereld in elkaar stak. Economische historici vallen weliswaar buiten deze categorie, maar dat betekent niet dat zij overmatig veel aandacht schonken aan het wel en wee van de generaliteits- en de gewestelijke overheidsfinanciën.

Pas in de afgelopen jaren zeventig en tachtig begon er wat te veranderen. Enkele historici, juristen en andere belangstellenden die zich door dooie cijfers niet lieten afschrikken, verenigden zich onder leiding van de rechtshistoricus J. Th. de Smidt in de 'werkgroep belastingen van de Republiek', later gewijzigd in de 'werkgroep overheidsfinanciën' die zich niet meer uitsluitend beperkte tot de Republiek, maar het terrein uitbreidde tot de financiën van het Koninkrijk. Inmiddels is die werkgroep omgezet in een stichting.